

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 8 Sayı: 36 Volume: 8 Issue: 36

Şubat 2015 February 2015

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

**OSMANLI DEVLETİ NDE ULUSLARARASI BİR FUAR: UZUNCAABAD-I HASKÖY
PANAYIRI NİN 1769 İLE 1818 YILLARINA AİT GÜMRÜK GELİRLERİ***
**AN INTERNATIONAL FAIR IN OTTOMAN EMPIRE: TARIFF REVENUES OF
UZUNCAABAD-I HASKÖY KERMESSE IN THE YEARS OF 1769 AND 1818**

Kadir ARSLANBOĞA**

Öz

Panayırlar, Osmanlı Devleti nde yerli ve yabancı tüccarların buluştuğu ve günümüzde fuar olarak adlandırılan ticaret merkezleriydi. Buralarda perakende olduğu gibi, daha çok toptan ticaret yapılmaktaydı. Panayırlar ekseriyetle Rumeli bölgesinde kurulmakta ve içlerinden bazıları uluslararası nitelik taşımaktaydı. Bu panayırlardan birisi de bugün Bulgaristan sınırları içerisinde yer alan ve Kapıkule Sınır Kapısı na 80 km. uzaklıktaki Uzuncaabad-ı Hasköy panayırydı. Her yıl nisan ayı boyunca faaliyet gösteren Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına dünyanın dört bir tarafından tüccarla birlikte her çeşit mal ve eşya gelmekteydi. Devlet açısından ise panayırlar birkaç açıdan önem arz etmekteydi. Bunlardan başlıcaları, üretilen mal ve hizmetlerin pazarlanması, ülke içerisinde mal arzının sağlanması ve panayıra gelen mallardan gümrük vergisi alınarak devlet gelirlerinin artırılması şeklinde sıralanabilir. Makalede Osmanlı arşiv belgelerinden temin edilen veriler neticesinde 1769 ve 1818 yıllarında Uzuncaabad-ı Hasköy panayırında Osmanlı Devleti nin gümrük gelirleri incelenecektir. Devletin aldığı gümrük gelirleri; panayıra gelen malların çeşidini, müslim ve gayrimüslim tüccar taifelerinin sektörel ağırlıklarını bize vermektedir. Aynı şekilde 1769 yılından 1818 yılına gelindiğinde yaklaşık olarak 50 yıllık bir süre sonrasında panayıra gelen malları, tüccarları ve gümrük vergilerini karşılaştırabilme imkânı da elde edilerek panayır, bölge ve ticaret hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Panayır, Osmanlı Devleti, Gümrük, Balkanlar, Uzuncaabad-ı Hasköy.

Abstract

In Ottoman Empire, kermesses, known as fairs today, were the commerce centers where local and foreign tradesmen used to meet. In these places, mostly wholesale trade was done as well as retail. These kermesses were built especially in Rumelia region and some of them were international. One of these kermesses was Uzuncaabad-ı Hasköy kermess which was located within Bulgaria boundaries today and is 80 km. away from Kapıkule Border Gate. Tradesmen used to visit Uzuncaabad-ı Hasköy kermess, which was active during April each year, together with any kind of properties and goods worldwide. Such kermesses were important for the state for a few perspectives. The main ones can be ranged as; marketing of the manufactured goods and services; providing the supply of goods within the country and receiving tariff taxes from the goods brought to the kermess and thus increasing state revenues. This article investigates tariff revenues of the Ottoman Empire from Uzuncaabad-ı Hasköy kermess in the years of 1769 and 1818 in accordance with the data obtained from the archive documents of Ottoman Empire. Tariff revenues received from the state give us information about the types of goods, sectoral weight of Muslim and non-Muslim tradesmen. Similarly, a general assessment is made about the kermess, region and trade by comparing goods, tradesmen and tariff taxes in the kermess following the 50-year period from 1769 to 1818.

Keywords: Kermess, Ottoman Empire, Tariff, Balkans, Uzuncaabad-ı Hasköy.

* Bu makale 3-5 Eylül 2014 tarihinde Zonguldak'ta Bülent Ecevit Üniversitesi tarafından düzenlenen I. Karadeniz ve Balkan Ekonomik ve Politik Araştırmalar Sempozyumu'nda sunulan tebliğin genişletilmiş halidir.

** Yrd. Doç. Dr. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü.

1. Giriş

İnsanoğlu gereksinim duyduğu malları temin etmek amacıyla, sahip olduğu mal ile ihtiyacı olanları mübadele edegelmiştir. Söz konusu mübadele ilk çağlarda trampa olarak adlandırılan, malların takası şeklinde gerçekleşmiştir. Zaman içerisinde yerleşik hayata geçiş ve üretimdeki artış ticarî faaliyetlere ivme kazandırmıştır. Bu durum ise takas işleminin ortak bir değişim aracı üzerinden yapılmaya başlanmasını gerektirmiştir. Sonrasında ise verimlilikteki artış ve nakliye vasıtalarının gelişimi gibi nedenler ile ticarî faaliyetler küçük ölçekli mal değişiminin olduğu mahallerden çıkarak, ulusal ve uluslararası bir coğrafi alanı kapsamış ve büyük hacimlere ulaşmıştır. Ulusal ve uluslararası ticarete mal mübadelesinin gerçekleştirilmesi içinde panayırlar organize edilmeye başlanmıştır.

Panayırlar, pazarlardan farklı olarak mahalli ihtiyaçların temini amacıyla değil, aksine geniş bir bölgenin gereksinimlerini karşılamak için kurulmaktaydı. Kurulan bu panayırlar 1 haftadan 1,5 aya kadar açık kalabiliyordu. Bu süre zarfında yerli ve yabancı tüccarlar panayıra büyük mal hacimleriyle katılarak, toptan ve perakende ticaret yapabiliyorlardı. Pazarlar ise haftanın belirli günlerinde şehir ile kasaba gibi küçük yerleşim yerlerinin ihtiyaçlarını temin etme maksadıyla kurulmaktaydı.¹

Panayırların uluslararası katılımlı olanlarına dünyanın muhtelif memleketlerinden tüccarlar mallarıyla birlikte katılmaktaydılar. Anadolu ise coğrafi konum itibarıyla uluslararası panayırlara müşahhas örnekleri bünyesinde barındırmaktadır. Doğu ile Batı arasında gerçekleşen uluslararası ticarete -ipek yolu ve baharat yolu- yüzyıllar boyunca ev sahipliği yapmasının sonucu olarak bu coğrafyada uluslararası veyahut ulusal panayırlara rastlanılmaktadır. Örneğin, Bizans döneminde Trabzon da bir panayır ihdas edilmekteydi. Aynı şekilde Selçuklular döneminde de uluslararası nitelikte olan Yabanlu panayırı² ve Sivas da pazar kurulmaktaydı.³

14. yüzyıl başı itibarıyla tarih sahnesine çıkan Osmanlılar da fethettikleri Anadolu ve Rumeli topraklarında önceden var olan panayırları sürdürdükleri gibi yenilerini de eklemişlerdir. Panayırlar kuruldukları bölgenin iktisadi yapısını canlandırmak, bölgede yaşayan halkın refah seviyesini artırmak, maliyeye gümrük vergisi sağlamak ve alınıp-satılan malların denetimlerini sağlamak açılarından önem arz etmekteydi. Ayrıca panayırlar başta esnaf olmak üzere, çiftçi ve köylünün dünyanın diğer memleketlerindeki üretim tekniklerinden haberdar olmaları açısından birer iletişim merkezi özelliğini de taşımaktaydılar.⁴ Bahsi geçenlere ilaveten halk tarafından da yeni panayırların ihdası için talep gelmekteydi. Belirtilen sebeplerden dolayı, devlet tarafından mevcut ve faal olan panayırlara olumsuz bir tesiri bulunmaması durumunda yeni panayırların kurulmasına izin verilmekteydi. Böyle bir durum da Osmanlı Devleti, yeni kurulacak olan panayırın açılış ve kapanış tarihinin diğer panayır tarihleriyle çakışmamasına özen göstermekteydi. Bu vaziyet ise panayırlar arasındaki entegrasyonu sağlamaktaydı.⁵

Osmanlı Devleti panayırlarla bizzat ilgilenerek tüccarların rahatça geliş ve gidişlerini, mallarının muhafazasını üstlenmekteydi. Bu amaçla panayır bölgesinin âmirlerini asayişten bizzat sorumlu olarak görevlendirmekteydiler.⁶ Ayrıca panayırların en önemli sorunlardan birisi de alt yapı eksiklikleri idi. Bunlarla da ilgili olarak panayırların bazılarında panayır hanı ve dükkanlar inşa edilirken, bazılarında ise ihtiyacı giderecek geçici mekanlar -çerge-⁷ kurulmuştur.⁸

¹ Lütfi Güçer, "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1, 1987, s. 41-45; Ömer Şen, *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996, s. 9; Ercüment Balcı, "Osmanlı Panayırları İçin Bir Envanter Denemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 174, Mayıs-Haziran 2008, s. 138.

² Faruk Sümer, *Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrine Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1985, s. 11.

³ Şen, *age*, s. 8-9.

⁴ Balcı, *age*, s. 141.

⁵ Güçer, *age*, s. 44; Şen, *age*, s. 10-18.

⁶ Güçer, *age*, s. 47.

⁷ İki direkli hafif çadır.

⁸ Şen, *age*, s. 20.

Bahsi geçtiği üzere panayırlar devlet maliyesinin önemli gelir kalemlerinden biriydi. Panayırlardan elde edilecek gümrük vergilerini tahsil etmek amacıyla panayır gümrükleri kurulmuştur. Panayırların ilk kuruluşlarında emanet sistemiyle yönetilen gümrükler, daha sonraları iltizam yöntemi ile idare edilmiştir. Panayırlardan; panayır resmi, avaid resmi, gümrük rüsumu, bac vergisi, damga, ihtisab ve kantar vezni rüsumu, ruhsatiye resmi, duhan resmi ve cizye rüsumatları toplanılmaktaydı.⁹

Osmanlı panayırlarını sosyal ve ticarî açılardan iki gruba ayırmak mümkündür. Sosyal organizasyon özelliği taşıyanlar devlet içerisinde yaşayan cemaatler tarafından kurulup, dini törenlerin veyahut eğlence düşüncesinin ağır bastığı panayırlardı. Bu panayırlara örnek olarak; Beyoğlu-Tatavla, Balıklı, Kozlu, Yuhud Burgazı, Alemdağı, Kuzguncuk, Arnavutköy, Tarabya, Tekirdağ-Tefaver panayırları verilebilir.¹⁰

Ticarî özelliği ağır basan panayırlar ise bölgesel (ulusal) ve uluslararası panayır olarak ikiye ayırmak mümkündür. Anadolu da kurulan panayırlar çoğunlukla bölgesel vasma sahipken, Rumeli nde kurulanlar ise uluslararası bir nitelik taşımaktaydılar. Anadolu da kurulan panayırlara örnek olarak; Ankara-Yapraklı, Zile, Amasya, İzmir-Buca, Balıkesir, Çan ve Gönen panayırları zikredilebilir. Bunlar içerisinde Balıkesir de kurulan panayıra Anadolu nun diğer bölgelerinden katılım bulunmaktaydı. Rumeli nde kurulanlara ise; Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Petriç, Şehirköy (Şarköy), Siroz, Selanik-Luka, Nevrekop, Piriştine, Vudine, Şumnu, Mavrova, Dolyan, Alasonya, Filibe-Maraş, Serfiçe, Silivri ve Tekirdağ panayırları örnek olarak verilebilir. Bu panayırlar aktif ve önemli ticaret merkezleriydi. Bahsi geçen panayırlar içerisinde Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Silivri, Petriç ve Siroz panayırları yerli ve yabancı tüccarın katıldığı büyük ölçekli ve uzak bölgeleri de içine alan ticaret merkezleriydi.¹¹ Bunların içerisinde ise Uzuncaabad-ı Hasköy panayırları Rumeli'nin en hacimli fuarını oluşturmaktaydı.¹²

Makalenin bundan sonraki bölümlerinde Osmanlı Devleti'nin ticari hacmi en büyük panayırları olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırlarına ait 49 sene ara ile iki senelik gümrük gelirleri incelenecektir.

2. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırları

Hasköy şu an Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan eski bir Osmanlı kazasıdır. Edirne'nin 1361 tarihindeki fethi sonrasında kurulan bir köy olduğu düşünülmektedir. Kazanın, Edirne ile Filibe arasındaki ana yol üzerinde üçüncü menzil olması hasebiyle gelişmesi kısa zamanda ivme kazanmıştır.¹³ Hasköy bir ova üzerinde bulunduğundan Uzuncaabad/Uzuncaova olarak da adlandırılmıştır. Burada Uzuncaabad isminin kazanın merkezini işaret ettiği anlaşılmaktadır. 1885 yılında Bulgaristan Prensiği'nin Doğu Rumeli Vilayeti'ni ilhak etmesi neticesinde, Hasköy'de prensliğin sınırları içerisinde yer almıştır.¹⁴

Hasköy coğrafi konum olarak Osmanlı menzil teşkilatı içerisinde orta kol olarak nitelenen İstanbul-Belgrad güzergahındaki menzillerden birisidir.¹⁵ Bu güzergah kadim Roma Yolu olarak da bilinmektedir. Söz konusu yolu Osmanlılar her zaman bakımlı tutarak, işlerliğini muhafaza etmişlerdir.¹⁶

Yukarıda bahsi geçtiği üzere Hasköy oldukça işlek bir alanda kurulması/bulunması burada bir panayırların mevcudiyeti açısından müsait şartları taşımaktaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısı itibarıyla de Balkanlar yavaş yavaş sanayi malları üretimine geçen Avrupa ticaretinin rekabet alanına sahne oluyordu. Bu rekabet Rumeli'ndeki panayırlarda gerçekleşiyordu.

⁹ Ae, s. 13-20.

¹⁰ Ae, s. 20; Balcı, *age*, s. 9-10.

¹¹ Güçer, *age*, s. 4; Şen, *age*, s. 11.

¹² Özer Küpeli, "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları Ve Gönen Hacı İsa Panayırlarının Tarihine Dair", *Osmanlı*, 3 (İktisat), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 492.

¹³ Hasköy'ün ticari faaliyetler dışında seferlerde de bir geçiş menzili olarak kullanılması gelişmesine katkı sağlaması olmalıdır. Örnek bir sefer için bakınız: Feridun Ahmed Bey, *Nüzhət-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Siğetvar: Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk - Günhan Börekçi, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi, 2012, s. 76, 218, 318.

¹⁴ İlhan Şahin, "Hasköy", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16, Ankara: TDV, 1997, s. 390-91.

¹⁵ Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılar'da Ulaşım Ve Haberleşme: (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002, s. 106.

¹⁶ Mesud Küçükkalay ve Numan Elibol, "Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 2003, s. 158.

Yabancı devletler Osmanlı tebaasından olan zımmi ve Yahudi tüccarlardan oluşan temsilciler ve araçlar vasıtasıyla ürünlerini Balkan pazarına sokuyorlardı. Balkanlara getirilen mallar öncelikle Uzuncaabad-ı Hasköy, İslimye, Nevrokop ve Alasonya gibi panayirlara götürülüyor, buralardan da Osmanlı iç pazarına dağıtılıyordu.¹⁷

19. yüzyıl itibarıyla ise Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına katılım artmıştır. 1845 yılındaki panayırda 500.000 filorilik Avusturya, 500.000 filorilik Saksonya ve 200.000 filorilik İngiliz malları panayıra getirilmiştir.¹⁸

3. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayır Gelirleri'ne Ait Arşiv Kayıtları

Çalışmada uluslararası niteliği haiz olan Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının 14 Cemaziyelevvel 1183/15 Eylül 1769 ile Zilhicce 1233/Ekim 1818¹⁹ tarihlerine ait gümrük gelirleri aşağıda detayları verilen arşiv kayıtları çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kayıtlardan 1769 yılına ait gümrük varidat defteri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Bab-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emini Kalemi Defterleri kataloğunda 17187 numarada (BOA D.BŞM.İGE.d.17187) bulunmaktadır. Defter 17x42cm ebadında ve 8 sayfadan müteşekkildir. Defterin 4 sayfası panayır gelirlerini verirken kalan 4 sayfa ise boştur. Panayırın 1818 yılına ait gelirlerini gösteren ikinci defter ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Kamil Kepeci tasnifinde 829 numarada (BOA KK.d.829) yer almaktadır. Defter 18x49,5cm ebadında ve 8 sayfadan oluşmaktadır. Defterin 1 sayfası boş, 7 sayfası ise panayır gelirlerini göstermektedir.

Her iki yılda gümrük gelirlerini gösteren defterde kayıtlar rik'a hatla tutulmuştur. Kayıtlarda öncelikle tahsil edilen vergi meblağı yazılmıştır. Yazılan meblağın soluna mali getiren tüccarın ismi ve mal veyahut malların isimleriyle birlikte hacimleri (adet, kıyye, deste vb.) kaydedilmiştir.

Ömer Şen; birisi genel panayırlar hakkında²⁰ diğeri de münhasıran Uzuncaabad-ı Hasköy panayırı ile alakalı olarak iki çalışma yayınlamıştır.²¹ Fakat elinizdeki bu çalışmada ele alınan iki defter ise incelemeye tabi tutulmamıştır. Şen, Uzuncaabad-ı Hasköy panayır gelirlerini incelediği makalesinde 1769 yılına ait gelirleri de vermiştir. Söz konusu yıla ait gelirleri ise Başbakanlık Osmanlı Arşivi Bab-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri tasnifinde bulunan 3925 numaralı defterden elde etmiştir. Bu defterin tarihi 6 Cemaziyelevvel 1182/M. 17 Eylül 1768'dir. Şen, bahsi geçen yılın gelirini 1769 yılına ait olarak değerlendirmeye tabi tutmuştur.²² Burada sehven bir tarihleme hatası olup 1768 yılına ait olan gelirler, 1769 yılı olarak belirtilmiştir.

4. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayır Gelirleri

Osmanlı Devleti'nin uluslararası panayırlarından olan Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'ndan tahsil edilen gümrük gelirleri 1769 yılında 151.122 akçe, 1818 yılında ise 1.056.180 akçedir. Takriben yarım yüzyıl sonrasında panayır gelirleri nominal olarak yedi kat artış göstermiştir.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının gelirleri gümrük gelirlerinden oluşmaktaydı. Belgelerdeki başlıklardan anlaşıldığı üzere panayır idaresi İstanbul Gümrüğü'ne bağlı idi. Osmanlı Devleti'nde gümrük vergisi *ad volerem* yani malın kıymetine göre temellendirilerek tahsil edilmekteydi. Fakat malın değerinde meydana gelen artışlar nedeniyle gümrüklerde karışıklıklar meydana gelmesinden dolayı pratikte gümrük vergileri spesifik -malın denk, kantar, balya veya okka üzerinden alınması- olarak tahsil edilmekteydi. Ancak bu vergi oranları tespit edilirken ilgili malın *ad volerem* vergi oranı da değerlendirilmeye tabiydi.²³

¹⁷ Ae, s. 163.

¹⁸ Virginia Paskaleva, "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", *İÜ İktisat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1-2, 1967, s. 76.

¹⁹ Tarih çeviri için Türk Tarih Kurumu'nun programı kullanılmıştır; <http://193.255.138.2/takvim.asp>

²⁰ Şen, *age*.

²¹ Ömer Şen, "Bulgaristan'da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar): Uzuncaabad-ı Hasköy (1771-1871)", *Toplumsal Tarih*, Cilt 1, Sayı 5, 1994, s. 47-53.

²² Ae, s. 49.

²³ Erol Özvar, "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, İstanbul: Klasik Yayınları, 2005, s. 112.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırının 1769 ve 1818 yıllarındaki gümrük gelirlerinin sektörler itibariyle dağılımları ve yüzdelik oranları aşağıda Tablo 1’de verilmiştir. Çalışmaya ait arşiv kayıtlarının tanıtıldığı bölümde geçtiği üzere gümrük defterlerinde kayıtlar bir tüccarın getirmiş olduğu ve içerisinde birçok ürünü barındıran mal grubundan alınan toplam vergiyi göstermekteydi. Bu kayıt şekli gümrük gelirlerini değerlendirmeyi sınırlamaktaydı. Bundan dolayı öncelikle tüm mal grupları tek tek ayrıştırılmış, devamında ise her bir malın vergisini bulmak amacıyla *bir grup mal için alınan toplam vergi/mal sayısı* işlemi yapılmıştır. Ayrıca panayıra gelen malların tahminî piyasa değerlerine ulaşmak amacıyla da bir başka hesap yöntemi daha izlenilmiştir. Vergi oranının %3²⁴ olmasından yola çıkılarak, öncelikle toplanılan vergi değerleri 3’e bölünmüş, sonrasında ise 100 ile çarpılarak panayıra getirilen malların toplam değerlerine ulaşmaya çalışılmıştır. Bahsedildiği üzere bu hesaplama panayıra getirilen malların tahminî piyasa değerini bulmaya yöneliktir. Çünkü, incelenen defterlerde panayıra ait varidat kayıtlarının olması ve panayır alanına getirilen mallardan tahsil edilen bir çok verginin alınması söz konusu olduğundan bu gelirleri doğrudan doğruya gümrük vergisi geliri olarak nitelendirmek doğru olmaz. Fakat, 1769 yılına ait bac gelirlerinin ayrı başlık altında gösterilmesi, bu vergi gelirlerinin gümrük vergisi olabileceğine kuvvetle muhtemel işaret etmektedir.

Tabloda devletin gayrimüslimlerden aldığı cizye gelirleri bulunmamaktadır. Cizye gelirleri panayırların muayyen gelirleri arasında yer almamaktadır. Eğer gayrimüslimler cizye zamanı panayırdaki bulunuyorlarsa, o vakit kendilerinden cizye vergisi tahsil edilmekteydi.²⁵ Ayrıca incelenen yıllarda tütünle alakalı olarak herhangi bir vergi geliri de rastlanılmamaktadır. Halbuki, 1774 yılında civar şehirlerden toplanan 61.360 kıyve tütün panayıra getirilerek gümrük vergisine konu olmuştur.²⁶

Tablo 1: Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırının 1769 ve 1818 Yıllarına Ait Vergi Gelirleri ve Yüzdeleri ile Malların Toplam Değerleri ve Yüzdeleri (Akçe)

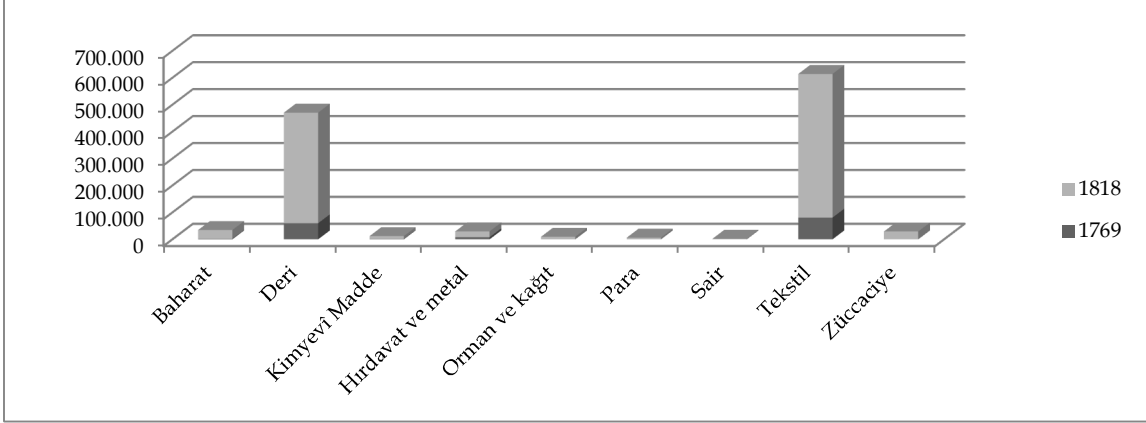
Mallar	Vergi ve %				Malların Toplam Değerleri ve %			
	1769	%	1818	%	1769	%	1818	%
Baharat	1.964	1,29	32.760	3,10	65.467	1,29	1.092.000	3,10
Deri	59.844	39,30	410.530	38,87	1.994.800	39,30	13.684.334	38,87
Kimyevî Madde	1.352	0,89	10.662	1,01	45.067	0,89	355.400	1,01
Hırdavat ve metal	7.981	5,24	21.718	2,06	266.033	5,24	723.933	2,06
Orman Ürünleri ve Kâğıt	-	-	9.661	0,91	-	-	322.033	0,91
Para	-	-	6.390	0,61	-	-	213.000	0,61
Sair	333	0,22	1.917	0,18	11.100	0,22	63.900	0,18
Tekstil	80.788	53,06	533.328	50,50	2.692.933	53,06	17.777.600	50,50
Züccaciye	-	-	29.214	2,77	-	-	973.800	2,77
Toplam	152.262	100	1.056.180	100	5.075.400	100	35.206.000	100
Bac	660							
Masraf	-1.800							
Toplam	151.122							

Şekil 1: 1769 ve 1818 Yıllarında Panayıra Getirilen Malların Sektörel Dağılımları (Akçe)

²⁴ 1838 tarihinden önce uluslararası antlaşmalar gereğince yabancı tüccarın panayırdaki ödediği gümrük vergisi, Müslüman tüccarlarla aynı oranda olmak üzere %3’tür. Şen, “Bulgaristan’da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar):..”, s. 48; Küçükkalay ve Elibol, *age*, s. 165.

²⁵ Şen, *Osmanlı Panayırları (18. - 19. Yüzyıl)*, s. 97.

²⁶ Şen, “Bulgaristan’da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar):..”, s. 48.

Uzuncaabad panayırının 1769 yılındaki toplam geliri 152.262 akçedir. Bu meblağa panayırdan toplanılan 660 akçe bac²⁷ geliri eklenmesi ve devamında 1.800 akçe tutarındaki masrafın çıkarılması neticesinde panayır geliri 151.122 akçeye düşmüştür. Panayır gelirleri içerisindeki 30.600 akçe tutarındaki meblağ panayırın taşrasında toplanılmıştır. Gümrük defterinin en sonunda yekûn olarak verilir ve toplama eklenmiştir. Söz konusu meblağın hangi mallardan toplandığına dair bir bilgi bulunmaması nedeniyle bu meblağ, 1769 yılına ait gümrük gelirlerinin sektörel dağılımlarındaki oranlarına göre dağıtılmıştır. Uzuncaabad panayırına 1769 yılında getirilen mallardan 152.262 akçe vergi alınırken, malların tahmini piyasa değeri 5.075.400 akçe yapmaktadır. Panayırın 1818 yılındaki vergi gelirleri ise 1.056.180 akçedir. Bu tarihte panayıra gelen malların tahmini piyasa değeri ise 35.206.000 akçedir.

Uzuncaabad panayırına 1769 ve 1818 yıllarında gelen mallar dokuz sektör veyahut mal grubu içerisinde tasnif edilmiştir. Bu tasnif; baharat, deri, kimyevî maddeler, hırdavat ve metal, orman ürünleri ve kâğıt, para, sair, tekstil ve züccaciye sektörlerinden teşkil etmektedir. Tabloya bakıldığında sektörler içerisinde iki tanesi dikkat çekmektedir. Bunlardan ilki panayıra gelen malların 1769 yılında %53,06'sını, 1818 yılında ise %50,5'ini oluşturan tekstil sektörüdür. İkincisi ise 1769 yılında panayıra gelen malların %39,30'nu, 1818 yılında da %38,87'sini oluşturan deri sektörüdür.

Deri ve tekstil sektörü 1769 yılında panayıra getirilen malların %92,36'sını oluşturmaktadır. Geriye kalanları ise; %5,24 ile hırdavat ve metal eşya, %1,29 ile baharat, %0,89 ile kimyevî mallar ve %0,22 ile okunamayan ve sair başlığı altında verilen mallar oluşturmaktadır.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına 1818 yılında gelen deri ve tekstil ürünleri toplam malın %89,37'sini oluşturmaktadır. Diğer malları ise; %3,10 ile baharat ürünleri, %2,77 ile züccaciye ürünleri, %2,06 ile hırdavat ve metal ürünleri, %1,01 ile kimyevî ürünler, %0,91 ile orman ürünleri ve kâğıt, %0,61 ile ayarı bozulmuş madeni paralar ve %0,18 oranıyla herhangi bir sektör tasnifine dahil edilemeyen sair ürünler teşkil etmektedir.

Panayıra gelen mallara ilişkin oluşturduğumuz tasnifi genişletmek amacıyla sektörlerin hangi mallardan oluştuğuna ve bu mal gruplarının iki yıl arasındaki değişimlerine değinmek yerinde olacaktır. Bu amaçla öncelikle her iki yılda panayıra gelen malların yarısından fazlasını oluşturan tekstil sektöründen başlamak doğru olacaktır.

1769 yılında panayıra tekstil ürünü olarak 118 parça mal getirilmiştir. Bu mallar içerisinde kebe ve çeşitleri, ipek, aba, çuka, Macar çukası, peştamal, çorap, şayak, muytab, seccade, ihram, havlu, Bec yorgan yüzü, şalvar, atlas vb. mensucat ürünleri bulunmaktadır.

1818 yılında ise tekstil ürünü olarak panayır alanına 551 parça mal getirilmiştir. Panayıra getirilen mallar 49 yıl önceki mal sepetine göre farklılık göstermektedir. Dikkat çeken ilk farklılık ise sanayileşmeyle birlikte seri üretime geçen Avrupa menşeli malların panayırdan mebzul miktarlarda bulunmasıdır. Söz konusu mallar; çit-i Beç, çit-i Leh, fes-i Efrenci, yağlık-ı

²⁷ Bac, bir pazar vergisidir. Gümrük merkezi olan şehre, o şehrin civarındaki köy, kaza ve şehirlerden gelen mallardan alınan vergiyi ifade etmektedir. Özvar, *age*, s. 107.

Beç, kirpas-ı Moskov, çuka-i Nemçe, çuka-i Leh, dülbend-i Beç, şal-ı Efrenci, kılabledan-ı Leh, çuka-i Fransız vb. ürünlerden oluşmaktadır. Bahsi geçenlerle birlikte panayıra basma, aba ve türlü çeşitleri, çuka, çorap, kilim, fes, kebe, alaca, havlu, çit, kirpas, ihram, seccade, ipek, yelek, gaytan, kazzaz, boğasi, tiftik, peştemal, çarşaf vb. mallar getirilmiştir. Geçen süre içerisinde giyim tarzlarında da değişiklikler panayıra gelen mallardan anlaşılmaktadır. 1769 yılında panayıra fese rastlanılmazken, 1818 tarihinde hem yerli hem yabancı fesler panayıra getirilmiştir. Tekstil ürünleri içerisinde her iki panayıra aba ürünleri diğerlerine oranla daha fazladır. Bu durumun en önemli sebebi ise Hasköy'ün bağlı olduğu Filibe'nin (Plovdiv) abacılık üzerinde uzmanlaşmasından kaynaklanmaktadır. Talep arttıkça üretim yeni şehirlere yayılmıştır. Bununla birlikte 19. yüzyıl başlarından Filibe'li tüccarlar hazır giyime geçerken, bölgedeki köyler abacılığın ve kaytancılığın merkezi durumuna gelmişlerdir.²⁸

1769 yılında panayıra getirilen tekstil ürünleri içerisinde yabancı ürün olarak dört parça Macar çukasına ve bir parça Beç yorgan yüzü olmak üzere toplamda beş parça Avrupa menşeli tekstil ürününe rastlanılmıştır. 49 yıl sonrasında ise Avrupa menşeli ürünlerin panayıra ılgal ettikleri görülmektedir. Bu durum ise kendine yeterli bir tekstil sektörüne sahip olan Osmanlı'nın, giderek bu özelliğini kaybettiğini ve ithal ürünleri için bir pazar konumuna doğru yol aldığını göstermektedir.

Panayıra her iki yılda gelen ürünler içerisinde ikinci büyük paya sahip olan mallar deri ürünleridir. Her iki yılda panayıra getirilen mallar içerisindeki deri sektörünün oransal ağırlıkları birbirlerine yakındır. Deri ürünleri olarak 1769 yılında 122 parça, 1818 yılında ise 263 parça mal panayıra getirilmiştir. Bu malları sahtiyan, meşin, çeşitli hayvan derileri, postları ve nafeleri ile vb. ürünler oluşturmaktadır.

Uzuncaabad panayırına getirilen her iki yılda tekstil ve deri sektörü haricindeki mal gruplarına bakılacak olursa oransal olarak ilk sırada hırdavat ve metal ürünleri gelmektedir. Hırdavat ve metal ürünleri panayıra getirilen mallar içerisinde 1769 yılında %5,24, 1818 yılında da %2,06 oranlarına sahiptir. Hırdavat ve metal ürünleri olarak panayıra 1769 yılında 15 parça mal getirilmiştir. Bu mallar; zincir, hırdavat-ı Beç, demir, iğne, bıçak vb. ürünlerden müteşekkildir. 1818 yılında ise panayıra hırdavat ve metal ürünü olarak 37 parça mal getirilmiştir. Gelen mallar; demir, saç, saç ayağı, iğne, hırdavat-ı Beç, çivi, 1 adet tüfek, bıçak, kürek, ustura, tırpan ve teneke vb. ürünlerden teşkil etmektedir. Panayıra getirilen mallar içerisinde her iki yılda rastlanılan hırdavat-ı Beç olarak adlandırılan malları; bıçak, balta, orak, tırpan, teneke, çingirak, tel, çivi, tava vb. Avusturya'dan ithal edilen ürünler oluşturmaktadır.²⁹

Panayıra görülen bir diğer ürün grubu ise baharattır. 1769 yılında panayıra baharat ürünü olarak 5 parça mal gelmiştir. Bu malların 3 parçası salep, bir parçası safran ve bir parçası da tuzdur. Baharat ürünü olarak 1818 yılında da panayıra 24 parça mal getirilmiştir. Getirilen ürünlerin 12 parçası gül suyundan, diğerleri ise kahve, sakız, çörekotu, salep ve kınadan müteşekkildir. Her iki yıl arasında nominal olarak parasal meblağdaki artış ise 16,7 kat ile dikkat çekicidir.

Her iki yılda görülen mal tasniflerinden biri de kimyevî ürünlerdir. 1769 yılında katran, güherçile ve lök sahtiyanı olmak üzere üç parça kimyevî ürün panayıra getirilmiştir. 1818 yılında ise bu sayı 25'e ulaşmıştır. Kimyevî mallar olarak 1818 yılında getirilenler; barut, mum yağı, sabun, ağaç kavı ve kurşundan müteşekkildir.

Orman ürünleri ve kağıt grubundan 1769 yılında panayıra herhangi bir mal girişi olmamıştır. 1818 yılında ise 28 parça mal panayıra getirilmiştir. Bu malların çoğunu kutu ve sandık oluşturmaktadır. Bunlarla birlikte kağıt, sade kaltak ve mahya boncuğu da panayıra getirilen mallardandır.

Züccaciye mallarına ise 1818 yılındaki panayıra rastlanılmaktadır. Panayıra züccaciye ürünü olarak 16 parça mal getirilmiştir. Bu malların 9 parçasını fincan-ı Beç teşkil etmektedir. Geri kalanlarını ise ayna, şişe ve tuzluk oluşturmaktadır.

²⁸ Nikolay Todorov, "19. yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişimleri", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 27, S 1-2, 1967, s. 2-3.

²⁹ Numan Elibol, *18. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, s. 217-218.

Panayıra gelen mallar içerisinde dikkat çeken diğer bir mal çeşidi ise ayarları bozuk olan gümüş paraların bulunmasıdır. Ayarı bozuk madeni paralar darphane için önemli bir hammadde kaynağı idi. Bu kaynağa ulaşma noktasında da panayırlar mühim merkezlerdi. Darphane tarafından tayin edilen sarraf veya mubayaacı panayıra gelen yerli ve yabancı her çeşit madeni parayı rayiç bedeli üzerinden almaktaydı.³⁰ 1818 yılında kurulan panayıra 1180 adet ayarı bozuk gümüş para getirilmiştir. 1769 yılında ise panayırdaki herhangi bir madeni para alımına rastlanılmamıştır.

Son mal tasnifini ise her iki yılda panayıra gelen mallar içerisinde adları okunamayan veyahut herhangi bir tasnife yerleştiremeyen ürünler oluşturmaktadır. 1769 yılındaki panayırdaki 4 parça mal, 1818 yılında ise 3 parça mal sair başlığı altında değerlendirilmiştir.

Bu bölümde her iki yılda panayıra getirilen malların tasnifi ve bu tasnifi oluşturan sektörlerin mal dağılımları verilmiştir. Verilen mal grupları ve bileşenleri uluslararası ticaretin 49 yıllık süreçteki dönüşümünü izahta kifayetsiz kalmaktadır. Bu durumun izalesi için bir sonraki bölümde panayıra mal getiren tüccarların tabiiyetlerinin dağılımı ile panayıra getirilen malların %90'ını oluşturan tekstil ve deri sektörlerindeki tüccar tabiiyetlerinin dağılımları ele alınacaktır. Söz konusu dağılımlar yarım asırlık ticari vaziyeti daha vazıh bir hale getirecektir.

5. Uzuncaabad-ı Hasköy Panayırı'na Mal Getiren Tüccarlar

Çalışmadan anlaşılacağı üzere panayırları var eden iki temel bileşen bulunmaktadır: Mal ve tüccar. Bu iki bileşenden ilki bir önceki bölümde etraflıca anlatılmıştır. Bu bölümde ise panayıra mal getiren devamında panayırdan geldiği bölgeye mal götüren tüccarlar incelenecektir. İncelenen iki gümrük varidat defteri 49 yıl arayla tüccar dağılımlarını izlemeye olanak sağlayarak, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk çeyreğindeki Osmanlı-Avrupa ticaretini anlamaya yardım edebilecek mahiyettedir.

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına 1769 yılında 155 tüccar, 267 parça mal ile katılmıştır. 1818 yılındaki panayıra ise 321 tüccar, 1105 parça mal ile iştirak etmiştir. Verilen bu sayısal bilgilerden her iki yılla alakalı olarak kabaca bir ilinti kurulması gerekirse, yarım yüzyıl içerisinde panayıra katılan tüccar sayısında %113, panayıra gelen mal sayısında ise %413 oranında artış gerçekleşmiştir. Bu ilinti sanayi devriminin ilerlemesiyle doğru orantılı olarak bölgenin ticari hacminin genişlediğini bariz bir şekilde göstermektedir.

Aşağıda Tablo 2'de görüleceği üzere tabiiyetlerle birlikte iki başlık daha bulunmaktadır. Bunlardan ilki 1769 yılında 30.600 akçe tutarındaki taşradan toplanılan vergi ile 660 akçelik bac vergisinin toplamını oluşturmaktadır. İkincisi ise vergi kaydında tüccarın isminin yazılmadığı 150 akçelik tutardır. 1769 yılında toplam gelir -1.800 akçelik masraf düşülmeden- 152.922 akçedir.

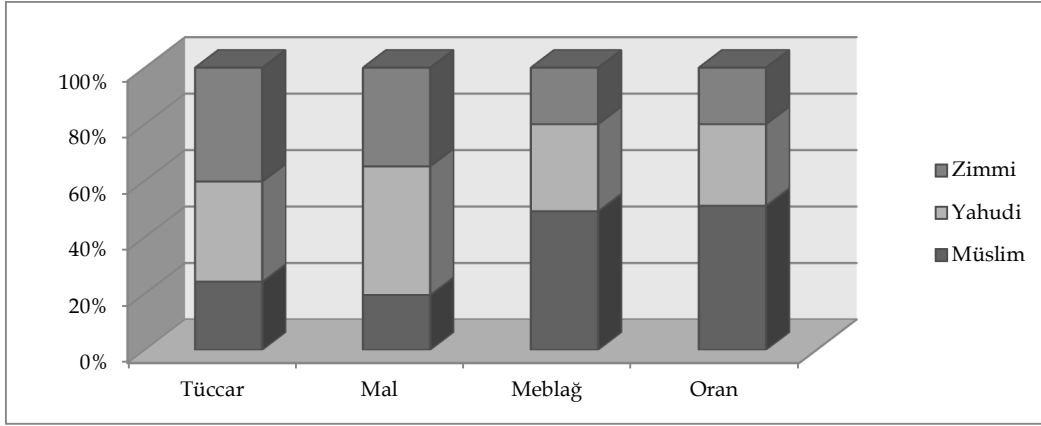
Tablo 2: Tüccarların Tabiiyetleri, Sayısı, Getirdikleri Parça Sayısı, Ödedikleri Vergi ve Yüzdeleri (Akçe)

Tüccarlar	1769*				1818				1818 yılında 1769 yılına göre oransal artışlar			
	Tüccar	Mal	Meblağ	%	Tüccar	Mal	Meblağ	%	Tüccar	Mal	Meblağ	%
Müslim	50	92	23.394	15	73	222	363.576	34,4	1,5	2,4	15,5	2,3
Yahudi	46	59	28.323	19	102	329	267.372	25,3	2,2	5,6	9,4	1,3
Zımmi	59	116	69.795	46	146	500	425.232	40,3	2,5	4,3	6,1	0,9
Taşradan ve bac	-	-	31.260	20	-	-	-	-	-	-	-	-
Boş	-	-	150	-	-	54	-	-	-	-	-	-
Toplam	155	267	152.922	100	321	1105	1.056.180	100	2,1	4,1	6,9	-

* Taşradan tahsil edilen vergi tutarı tüccarların ödedikleri oranları itibarıyla dağıtılabılırken, tüccar ve mal sayısı bilinmemesi nedeniyle tam bir değerlendirme sağlamayaçağından taşradan toplanılan vergi meblağı dağıtılmamıştır.

³⁰ Şen, *Osmanlı Panayırları (18. - 19. Yüzyıl)*, s. 107.

Şekil 2: Tüccarların 1818 Tarihinde 1769 Tarihine Göre Oransal Artışları (Akçe)

Uzuncaabad-ı Hasköy panayırına 1769 yılında katılan tüccarların 50'si 92 parça malla Müslüman tüccarlar, 46'si 59 parça malla Yahudi tüccarlar, 59'u da 116 parça malla zimmi tüccarlardan oluşmaktadır. Panayır gelirlerini; yekûnun %15'i olan 23.394 akçe ile Müslüman tüccarlardan, %19'u olan 28.323 akçe ile Yahudi tüccarlardan ve %46'sı olan 69.795 akçe ile zimmi tüccarlardan alınanlar oluşturmaktadır.

1818 yılında ise panayıra iştirak eden tüccarların 73'ü 222 parça mal ile Müslüman tüccarlar, 102'si 329 parça malla Yahudi tüccarlar, 146'sı da 500 parça malla zimmi tüccarlardan teşekkül etmektedir. Gümrük defterinde panayıra kimin eliyle geldiği belli olmayan ve vergi alınmayan 54 parça mal daha bulunmaktadır. Panayır gelirlerini; yekûnun %34'ü olan 363.576 akçe ile Müslüman tüccarlardan, %25'i olan 267.372 akçe ile Yahudi tüccarlardan ve %40'ı olan 425.232 akçe ile zimmi tüccarlardan alınanlar oluşturmaktadır.

1769 yılında ortalama her bir tüccar 784 akçe³¹ panayırdaki vergi ödemiştir. Bu durum 1818 panayırında ise 3.291³² akçedir. Ortalama her bir tüccarın ödediği vergi meblağından panayıra getirdiği malın tahmini piyasa değerine ulaşırsa; 1769 yılında bir tüccar 26.133 akçe, 1818 yılında ise 109.700 akçe değerinde malı panayıra getirmiştir. Söz konusu değerler nominal olarak karşılaştırıldığında, 49 yıl sonrasında her bir tüccarın panayırdaki vergi meblağı 4,2 oranında artış göstermiştir.

Her iki yılda panayıra mal getiren tüccarları karşılaştırırken üzerinde durulacak bir diğer önemli nokta ise 1769 ile 1818 yılları arasındaki 49 yıllık süreçte tüccarların sayıları, ödedikleri vergiler ve oranlarındaki değişimlerdir. Zimmi tüccarlar 1769 tarihindeki panayırdaki 59 kişi ve 116 parça malla 69.975 akçe vergi ödemişlerdir. 1818 yılında ise zimmi tüccarların sayısı 146 kişi ile yaklaşık 2,5 kat artarken, panayıra getirdikleri mal sayısı ise 500 parça ile 4,3 kat artış göstermiştir. Ödedikleri verginin oranı ise 49 yıl öncesine göre %6 düşse de, meblağ açısından nominal olarak 6 kat artış göstermiştir.

1769 yılındaki panayırdaki 46 tüccar, 59 parça malla yekûnun %19'u olan 28.323 akçe tutarında vergi ödemesinde bulunan Yahudi tüccarların, 1818 yılında sayıları 2,2 kat artarak 106 kişiye, getirdikleri parça mal sayısı ise 5,6 kat artarak 326 parçaya, ödedikleri vergi miktarı ise 9,5 kat gibi ciddi bir oranda artarak 267.372 akçeye ulaşmıştır. Vergi ödemelerini de %6 artırarak, yekûn verginin %25'ini ödemişlerdir.

Müslüman tüccarlar ise 1769 yılında 50 kişi, 92 parça mal ve 23.394 akçe tutarında ödedikleri vergi miktarı ile yekûn içerisinde %15'lik bir paya sahiptirler. 1818 yılında ise tüccar sayısı 1,5 kat artarak 73 kişiye, panayıra getirdikleri parça mal sayısı 2,4 kat artarak 222 parçaya, ödedikleri vergi ise 15,5 kat artarak 363.576 akçeye ulaşmıştır. Yekûn vergi içerisinde ödedikleri meblağı da %19,4 artırarak %34 oranlık bir paya sahip olmuşlardır.

Tabiiyetleri verilen tüccarların 1769 yılına göre 1818 yılındaki oransal artışlarına bakıldığında tüccar sayısı ile zimmi tüccarların, parça mal sayısı ile Yahudi tüccarların, meblağ

³¹ Hesaplama neticesinde çıkan meblağ 783,94 akçedir. Yukarıda meblağ yuvarlanmıştır.

³² Hesaplama neticesinde çıkan meblağ 3.290,28 akçedir. Yukarıda meblağ yuvarlanmıştır.

itibariyle de Müslüman tüccarların paylarında artışlar diğerlerine nazaran daha fazla gerçekleşmiştir. Müslüman tüccarlar, tüccar ve parça mal sayılarında diğer iki tabiiyetten daha aşağıda bir seviyede bulunmaktadır. Tüccar sayısında zimmi tüccarlar artış gösterse de, Yahudi tüccarların panayıra gelen mal sayısını 5,6 kata çıkarmaları dikkat çekmektedir. Yahudi tüccarların sayısal artışı da Müslümanlara göre fazla iken, zimmi tüccarlarla arasında 0,3'lük az bir fark söz konusudur.

Genel olarak bu oranlar, panayırda 19. yüzyılda sayısal olarak Müslüman tüccarların diğer tabiiyetlerden geri kaldığını göstermektedir. Zimmi tüccarlar ise konumlarını korumalarına rağmen, Yahudi tüccarların tüccar ve mal sayısında ciddi bir artış içerisinde oldukları görülmektedir. Panayırda vergi ödeme meblağlarında ise Müslüman tüccarlar %19,4 artışla diğer iki tabiiyete göre daha fazla ödemede bulunmuştur. Yahudi tüccarlar da %6'lık bir artış gerçekleşirken, zimmi de ise %6'lık bir azalış gerçekleşmiştir.

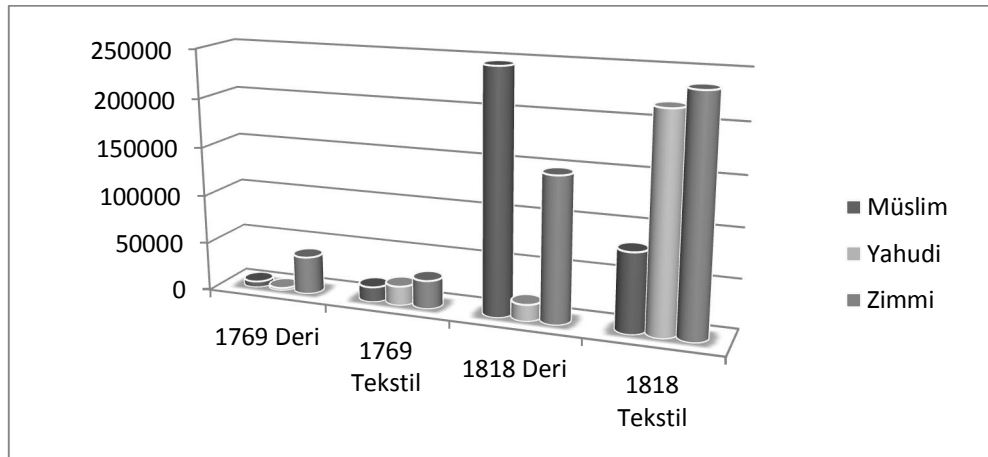
Tablo 2'de verilen bilgilerin izahından ve kısa bir değerlendirmesinden sonra ticaretteki dönüşümü açıklamak; ticaretin kapasitesiyle alakalı bir yorum yapabilmek; resmi daha berrak bir hale getirmek amacıyla bir tabloya daha ihtiyaç bulunmaktadır. Söz konusu ihtiyacı karşılayacak bilgileri ihtiva eden tablo ise, panayıra gelen malların %90'ını oluşturan deri ve tekstil grubuna ait malları getiren tüccarların 49 yıllık süreçteki dağılımlarını gösteren aşağıdaki Tablo 3'tür.

Tablo 3: Tüccar Tabiiyetlerinin Deri ve Tekstil Sektöründeki Dağılımları (Akçe)

Tüccar	1769				1818			
	Deri	%	Tekstil	%	Deri	%	Tekstil	%
Müslim	6.317	13	15.619	24	246.075	60	81.011	15
Yahudi	2.707	6	19.811	31	17.068	4	217.140	41
Zimmi	38.793	81	29.122	45	147.385	36	235.177	44
Toplam	47.817*	100	64.552	100	410.528	100	533.328	100

* Tablo 1'de deri sektöründen 1769 yılında elde edilen gelir 59.844 akçe olarak verilmiştir. Bu meblağa taşradan toplanılan verginin dağıtımını dahildir. Buradaki meblağda ise taşradan toplanılan vergi, tüccar sayısı hakkında bir malumat vermediğinden dolayı dahil edilmemiştir.

Şekil 3: Tüccar Tabiiyetlerinin Deri ve Tekstil Sektöründeki Dağılımları (Akçe)

Tablo incelendiğinde 49 yıllık süreç içerisinde deri ve tekstil sektörlerinde tüccarların ağırlıklarının değişimi izlenebilmektedir. Deri ve tekstil sektörü 1818 yılında 1769 yılına göre 6,5-7 kat artış göstermişlerdir. Her iki sektörde aynı oranlardaki artış, değişimin sektörlerin meblağlarında olmadığını ve tüccarların ağırlıklarında olduğuna işaret etmektedir.

Tabloda verilen verilerin tek tek sıralanmasından ziyade asıl vurguya değinmek gerekirse, bu vurgu deri sektöründe Müslüman ve zimmi tüccarlar arasında meydana gelen değişimdir. 1769 yılında deri sektörünün %81'ine sahip olan zimmi tüccarların 1818 yılındaki

payları %36'ya gerileyerek yarıdan daha fazla düşmüştür. Buna karşılık Müslüman tüccarların 1769 yılında %13 olan deri sektöründeki ağırlıkları, 1818 yılında 4,6 kat artış göstererek %60'lık bir orana ulaşmıştır. Müslüman tüccarların tekstil sektöründeki ağırlığı ise 1769 yılındaki %24'lük bir oran, 1818 yılında %15'e gerilemiştir.

Yahudi tüccarların 1769 yılında %6 orana sahip oldukları deri sektöründeki payları 49 yıl sonrasında %4'e düşmüştür. Tekstil sektöründe ise durum tam tersidir. 1769 yılında panayıra gelen mallar içerisinde tekstil sektöründe %31'lik paya sahip olan Yahudi tüccarlar, 1818 yılında paylarını %31 artırarak, %41 paya sahip olmuşlardır. Meblağdaki artış ise 11 kattır ve dikkate değer bir artış gerçekleşmiştir.

Panayıra hakim olan iki sektörün tüccarlar bazında dağılımına bakıldığında Müslüman tüccarların 18. yüzyılın sonları ve 19. yüzyılın başlarında tekstil sektöründen çekildiği ve ikame olarak deri sektörüne yöneldikleri görülmektedir. Müslüman tüccarların tekstil sektöründen çekilmelerinin en önemli sebebi ise, sanayi devrimi sonucunda Avrupa'da üretilen ürünlerin Osmanlı piyasalarında hakimiyeti sağlamasıyla alakalıdır. Bu durum az da olsa ele alınan panayırın ilk yılında da hissedilmektedir. Fakat 1818 yılına gelindiğinde artık farkın ciddi oranda arttığı görülmektedir. 1769 yılında tekstil sektöründe Yahudi ve zimmi tüccarların payları Müslüman tüccarlarının iki katını aşmamaktaydı. 1818'e gelindiğinde ise Müslüman tüccarların zimmi tüccarlarla arasındaki oran 3 kat iken, Yahudi tüccarlarla ise 2.7 kat idi.

Bu bilgileri Tablo 2'deki verilerle birleştirdiğimizde Yahudi ve zimmi tüccarların sayı ve parça mal anlamındaki genişlemesini tekstil alanında sağladığı görülmektedir. Müslüman tüccarların ise tüccar ve parça mal sayılarında diğer iki tabiiyet kadar artış gösterememiştir. Meblağdaki 15,5 kat oranındaki artış da deri sektöründeki %60 oranında sahip olduğu paydan kaynaklanmaktadır.

Bu bölümdeki tablolar da vermediğimiz, ancak istatistiki olarak ilginç bir mal sepeti ise baharattır. 1769 yılında bu gruptan panayıra gelen mal sayısı 5 parça iken, 1818 yılında 24 parça mal gelmiştir. Bu 24 parça mal içerisinde Müslüman tüccarlar çoğu gül suyu olmak üzere 6 parça mal ile katılırken, zimmi ve Yahudi tüccarlar baharat grubundaki diğer malları panayıra getirmiştir. Bu mallar ise sömürge ülkelerinden deniz yoluyla Avrupa'ya gelenlerdir.

Uluslararası ticaretin Atlantik'e kayması neticesinde, Atlantik kıyılarındaki şehirler önem kazanmaya başlamışlardır. Buna paralel olarak da Leipzig ve diğer Alman şehirlerindeki panayırların canlılığı artmıştır. Leipzig bulunduğu coğrafi alan itibarıyla Avrupa'nın uluslararası ticaret merkezi olmuştur. Sömürge ticaretinde söz sahibi olan İngiltere, Fransa ve Hollanda gibi ülkeler Uzakdoğu ve Amerika'dan getirmiş oldukları ürünleri bu panayırlar vasıtasıyla Osmanlı Rumelisi'ne sevk etmişlerdir. Sözü edilen panayırlar Osmanlı tüccarları tarafından sıklıkla ziyaret edilerek Rumeli topraklarının ihtiyaçlarının karşılanmasında merkezi bir konum arz etmekteydiler.³³ Avrupalı devletler bölgeye mal ihracını Osmanlı tebaasından olan gayrimüslim tüccarlar -Rum, Bulgar, Yahudi, Ermeni- aracılığıyla gerçekleştirmişlerdir.³⁴ Bu vaziyet ele alınan yıllarda panayırda da görülmektedir.

Örneğin, Tekstil sektöründe 1818 yılında 31 parça harir-i ham (saf ipek) malına rastlanılmıştır. Bu maldan tahsil edilen vergi tutarı 137.811 akçedir. Bu meblağ o yıldaki tekstil sektöründen elde edilen vergi toplamının 3'te 1'ine tekabül etmektedir. 31 parça malın 29'u Yahudi ve zimmi tüccarlar vasıtasıyla, 1'i Müslüman tüccar ve diğerinin de kimin tarafından getirildiği belli değildir. Bu ipek yukarıda bahsedilen Alman panayırlarından, Leipzig panayırlarından Rumeli topraklarına ithal edilmekteydi.³⁵

1769 ve 1818 panayırlarına iştirak eden tüccarların tasnifi de üstte bahsedilen durumu yansıtmaktadır. Osmanlı Devleti'nde ehl-i kitap olan gayrimüslimler zimmi olarak nitelendirilmektedir. Fakat defter kayıtlarında gayrimüslimler de Yahudi ve Hristiyan olarak ayrıştırılmaya gidilmiştir. Burada zimmi nitelemesiyle Hristiyan tüccarlar kastedilmektedir.

³³ Numan Elibol, "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler", *Osmanlı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, Aralık 2004, s. 46.

³⁴ Todorov, *age*, s. 5; Küçükkalay ve Elibol, *age*, s. 163.

³⁵ *Ae*, s. 169.

Sonuç

Balkanlar, Avrupa ile Anadolu'yu birleştiren bir konumda olması hasebiyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ticarete daha da ivme kazanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise yerli ve yabancı tüccarların Balkanlarda kurulan uluslararası panayırarda buluşmalarıdır. Bu buluşmada mahalli üretimler uluslararası piyasaya sunulduğu gibi, uluslararası piyasadaki mallar tüccarlar vasıtasıyla iç kesimlere dağılmaktaydı.

Balkanlarda kurulan panayırların en önemlisi olan Uzuncaabad panayırına 1769 ve 1818 yıllarında gelen mallar ve tüccarların sektörel ağırlıklarına bakıldığında; seri üretime geçilen tekstil ürünleri başta olmak üzere hırdavat, züccaciye, kimyevî, orman ve kağıt vd. sektörlerde Avrupa menşeli malların panayırları işgal etmeye başladığı görülmektedir. Avrupa menşeli bu mallar ise Avrupa tüccarlarının temsilciliklerini alan Osmanlı tebaası içerisindeki gayrimüslim tüccarlar vasıtasıyla panayırlara getirilmekteydi. Müslüman tüccarlar ise panayır alanlarındaki konumlarını deri sektörüyle ikame etmeye çalışmışlardır. Avrupa ülkelerinin sanayileşmesiyle doğru orantılı olarak da Balkanlardaki panayırların zaman içerisinde hacimlerinde artış yaşanmıştır.

Bu durum aşağıda verilen panayıra ait gelirlerin gösterildiği özet tablodan da izlenebilmektedir. Tablo 4'te 1768 tarihinden 1869 tarihine değin 13 senelik Uzuncaabad panayırının gelirleri verilmiştir. Tabloda panayır gelirleriyle birlikte 1768 yılı baz alınarak meblağlardaki nominal değişimler, tüketici fiyatları endeksi³⁶ ve bu endekse göre değişimler ile bu makalede ele alınan iki yıl arasındaki tüketici fiyatları endeksine göre değişim verilmiştir.

Tablo: 4 Uzuncaabad-ı Hasköy Panayır Gelirleri ve Endeksler (Guruş)

Yıllar	Meblağ	Nominal	Tük. Fiyatları Endeksi	Endeks	İki yıllık Endeks
1768	1.758	1,00	12,1	1,0	
1769	1.259	0,72	16	1,3	1,0
1771	1.069	0,61	19	1,6	
1772	1.219	0,69	18,6	1,5	
1773	3.729	2,12	17,2	1,4	
1817	13.413	7,63	50	4,1	
1818	8.802	5,01	51,5	4,3	3,2
1830	14.396	8,19	85,4	7,1	
1835	32.580	18,53	135,2	11,2	
1861	68.377	38,89	335,5	27,7	
1867	155.000	88,17	273,1	22,6	
1868	151.000	85,89	273,4	22,6	
1869	121.000	68,83	247,8	20,5	

Kaynak: BOA DBŞM.İGE.d. 17187; BOA KK.d. 829; Şen, "Bulgaristan'da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar)...", s. 49; Pamuk, *age*, s. 28-31.

Tabloda da açıkça görüleceği üzere panayır gelirleri 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren -bazı yıllarda düşüşler olsa da- genel olarak artan bir seyir izlemektedir. Özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısında bir asır öncesine göre panayır gelirlerinde nominal olarak 85 kat artış meydana gelmiştir. Söz konusu asır boyunca tüketici fiyatları endeksi de 27 kata kadar artış göstermiştir. Gelirlerdeki nominal artışların, fiyat endeksi artışının 3,15 katı olması zaman geçtikçe panayıra katılımın, dolayısıyla da ticari hacmin arttığını göstermektedir.

Çalışmada ele alınan iki yıl arasındaki tüketici fiyatları endeksindeki değişime bakıldığında da 1818 yılında 1769 yılına göre endeks 3,2 kat artış göstermiştir. Belirtilen artışa

³⁶ Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 2000, s. 28-31.

göre 1769 yılına ait gelir, 1818 yılında 4.029 guruşa tekabül etmektedir. Endekse göre 49 yıllık süreç sonunda panayır gelirlerinde iki kat artış gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak söylenebilir ki, 1818 yılında 1769 yılına göre gümrük gelirinde, tüccar sayılarında ve parça mal sayılarındaki artışlar bölgenin 19. yüzyılda daha da canlandığına işaret etmektedir. Buna ilaveten tüccar ve panayıra hakim iki sektördeki tüccar ağırlıklarının değişimi ise, panayırdaki canlanmanın Avrupa menşeli mamul malların istilasıyla gerçekleştiğini göstermektedir. Tekstil alanında kendi kendine yeterli bir konumda olan Osmanlı ise mamul mal ithal eden ve karşılığında hammadde ihraç eden ülke konumuna 18. yüzyılın ikinci yarısı itibariyle süratle evrildiği görülmektedir.

KAYNAKÇA

BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ

Bab-ı Defteri Başmuhasebe İstanbul Gümrük Emni Kalemî Defterleri 17187, 3925 (BOA D.BŞM.İGE.d.17187) Kamil Kepeci 829 (BOA KK.d.829)

BALCI, Ercüment (2008). "Osmanlı Panayırları İçin Bir Envanter Denemesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı 174, s.137-155.

ELİBOL, Numan (2003). *18. Yüzyılda Osmanlı-Avusturya Ticareti*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.

ELİBOL, Numan (2004). "XVI-XVIII. Yüzyıllarda Rumeli ve Orta Avrupa Toprakları Arasındaki Ticaret Faaliyetleriyle İlgili Bazı Tespitler", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 2, s. 39-50.

FERİDUN Ahmed Bey (2012). *Nüzhet-i Esrârü'l-Ahyâr der-Ahbâr-ı Sefer-i Sigetoar: Sultan Süleyman'ın Son Seferi*, haz. H. Ahmet Arslantürk - Günhan Börekçi, İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi.

GÜÇER, Lütfi (1987). "XVI-XVIII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nun Ticaret Politikası", *Türk İktisat Tarihi Yıllığı*, Sayı 1, s. 1-128.

HĀLAÇOĞLU, Yusuf (2002). *Osmanlılar'da Ulaşım ve Haberleşme: (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü.

KÜÇÜKKALAY, Mesud ve Numan Elibol (2003). "Osmanlı İmparatorluğu'na Avrupa'dan Karayolu İle Yapılan İhracatın Değerlendirilmesi: 1795-1804", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), s. 151-176.

KÜPELİ, Özer (1999). "Osmanlı Devleti'nde Panayır Organizasyonları ve Gönen Hacı İsa Panayırlarının Tarihine Dair", *Osmanlı*, Cilt 3 (İktisat), Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, s. 490-497.

PAMUK, Şevket (2000). *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü.

PASKALEVA, Virginia (1967). "Osmanlı Balkan Eyaletlerinin Avrupalı Devletlerle Ticaretleri Tarihine Katkı 1700-1850", *İÜ İktisat Fakültesi Dergisi*, C. 27. S. 1-2, s. 37-74.

SÜMER, Faruk (1985). *Yabanlu Pazarı-Selçuklular Devrine Milletlerarası Büyük Bir Fuar*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

ŞAHİN, İlhan (1997). "Hasköy". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Cilt 16. Ankara: TDV, s. 390-91.

ŞEN, Ömer (1994). "Bulgaristan'da Kurulan Uluslararası Bir Panayır (Fuar): Uzuncaabad-ı Hasköy (1771-1871)", *Toplumsal Tarih*, Cilt 1. S. 5, s. 47-53.

ŞEN, Ömer (1996). *Osmanlı Panayırları (18.-19. Yüzyıl)*. İstanbul: Eren Yayıncılık.

TODOROV, Nikolay (1967). "19.cu Yüzyılın İlk Yarısında Bulgaristan Esnaf Teşkilatında Bazı Karakter Değişimleri", *İÜ İktisat Fakültesi Mecmuası*, Cilt 27, S 1-2, s. 1-36.

ÖZVAR, Erol (2005). "Osmanlı'da Gümrükler ve Kervanlar", *Osmanlı Medeniyeti Siyaset, İktisat, Sanat*, İstanbul: Klasik Yayınları, s. 107-124.